

«Байцы» друкаванага слова

Шмат гадоў мінула з таго часу, як прагучаў апошні залп салюта, які апавясціў пра заканчэнне Вялікай Айчыннай вайны. Сёння яе гісторыя — у памяці сучаснікаў, на старонках мастацкіх і перыядычных выданняў, якія займаюць пачэснае месца ў кніжніцах нашай краіны.

Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі — не выключэнне. У фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў захоўваюцца газеты-аднадзёнкі, газеты-лістоўкі, сярод іх — «Кліч Радзімы» Ельскага, «Красный партизан» Васілішскага падпольных райкамаў КП(б)Б, «Ленінец» — Плешчаніцкага райкама і Мінскага партызанскага злучэння, «Партизан Белоруссии» — Пухавіцкага РК КП(б)Б, «Партизанское слово» — лістоўка-плакат Вілейскага абкама КП(б)Б, «Партизанский путь» — Крулянскага РК КП(б)Б. Маюцца таксама цэнтральныя, абласныя і раённыя падпольныя газеты, партызанскія, газета-агітплакат «Раздавім фашысцкую гадзіну» і невялікая колькасць прэсы, якая выходзіла на акупіраванай немцамі тэрыторыі.

Калекцыя падпольнага перыядычнага друку пачала збірацца ў 1960-я гады мінулага стагоддзя. У 1965 — 1966 гг. акадэмік Акадэміі навук Беларусі Кандрат Крапіва перадаў у Фундаментальную бібліятэку АН БССР (цяпер ЦНБ НАН Беларусі) камплект газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну» за 1942 — 1944 гг., які змяшчае амаль усе нумары за гэты перыяд. З таго часу і пачалося фарміраванне калекцыі перыядычных выданняў, якія з’яўляліся на Беларусі ў часы Вялікай Айчыннай.

У маі 1980 г. у бібліятэку паступіў архіў беларускага гісторыка, акадэміка АН БССР Івана Краўчанкі. Сярод дакументаў была падборка падпольных перыядычных выданняў. Яго калекцыя — вынік шматгадовай працы па пошуку і збіранні падпольнага перыядычнага друку. Калекцыя складаецца з газет (усяго 33 назвы), якія выдаваліся ў тыле ворага ў 1942 — 1944 гг. На многіх асобніках — асабістыя пазнакі І. Краўчанкі. У 1986 г. калекцыя папоўнілася беларускімі партызанскімі газетамі (62 назвы). Іх падарыў бібліятэцы журналіст Віктар Стальноў, які падчас вайны і ў пасляваенныя гады працаваў у розных рэдакцыях Беларусі. Сёння ў нас захоўваецца больш як 600 нумароў (каля 100 назваў) газет, якія выходзілі ў гады вайны.

Пытаннем стварэння падпольных друкарняў у тыле ворага шмат увагі надаваў Панцеляймон Панамарэнка, які займаўся літаральна кожным падпольным

ў рукапісным сектары аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў. Вельмі цікавыя «жывыя» факты прадстаўляюць былыя абаронцы Айчыны, якія ваявалі не толькі штыком, але і пяром.

Рэдактар газеты «Народны мсцівец» Н. Дастанка ў сваіх успамінах піша, што ў снежні 1942 г. у Загаллі (Любанскі раён) друкавалася случкая падпольная газета «Народны мсцівец». Выпускалі і лістоўкі. Спачатку шрыфт партызаны даставілі з нямецкай друкарні ў мястэчку Любань, друкарскі станок зрабілі самі. У сакавіку 1943 г. сакратар Слуцкага падпольнага райкама КП(б) Б. Канановіч прывёз з Масквы партатыўную машынку. Падчас налёту фашысцкай авіяцыі трэба было хутка зрывацца з месца і хавацца ў балотах, каб захаваць друкарскае абсталяванне. Па пояс у балотнай вадзе народныя мсціўцы прабіраліся з вострава на востраў. «У адным месцы фашысты нас моцна «зажучылі», як гаварылі мы пасля жартуючы... З плячэй знілі сухары, але не пакінулі шрыфт. Сем дзён у балоце не было ў нас крошкі хлеба, але за плячыма быў шрыфт...», — узгадваў потым Н. Дастанка.

Па сваёй ролі ў тыле ворага падпольная газета «За Родину» (орган Брэсцкага антыфашысцкага камітэта) лічылася адной з лепшых і мела шырокае распаўсюджанне. Гэтае выданне чыталі не толькі ў Брэсцкай вобласці, але і за межамі Беларусі, у тым ліку ў Беластоку, Варшаве. Друкарня месцілася ў зямлянні. Вартавалі яе два кулямётчыкі, але па сутнасці ахоўвалі мясцовыя сяляне. Пры з’яўленні фашыстаў сувязныя своечасова паведамлялі пра гэта партызанам, і на працягу 20 хвілін уся маёмасць друкарні хавалася.

Газета была змястоўнай, выдатна аформленай, пісалася добрай мовай. Зверху, на першай паласе, прыцягваў увагу дэвіз: «Смерць нямецкім акупантам!» На другой старонцы — зводка Савінфармбюро, заметкі пра баявыя дзеянні партызан, звесткі пра зверствы фашыстаў.

Вядома, што «жывой» газета можа лічыцца толькі тады, калі грунтуецца на праўдзівых фактах. Падпольныя выданні былі менавіта такія. Актуальны матэрыял збіралі рознымі шляхамі: і праз сетку сваёй агентуры, і з дапамогаю мясцовага насельніцтва. Але гэтага было недастаткова. Газета павінна была пастаянна трымаць сваіх чытачоў у курсе падзей, якія адбываліся на фронце. На дапамогу падпольнаму друку прыходзіла радыё. Як правіла, усе рэдакцыі рэгулярна прымалі зводкі Савінфармбюро. Сотні радыстаў у тыле ворага штодня слухалі Маскву...

Яшчэ адна з крыніц інфармацыі — лісты, якія перапраўляліся ў партызанскія атрады. Кожны раз самалёты, якія накіроўваліся ў тыл ворага, везлі два-тры мяхі такіх лістоў.

У варожы тыл накіроўвалася і цэнтральная прэса. Асаблівую ролю адыграла газета «Правда», якая таксама скарыстоўвалася для падпольных газет і лістовак.

Вялікае значэнне мелі фотаздымкі і замалёўкі, якія змяшчаліся ў падпольных выданнях. Клішэ для газет работнікі друкарні часта рабілі самі. Звычайны кавалак сухой бяросты, дубу, лінолеуму або гумы ў руках спрактыкаванага мастака ператвараўся ў вострую карыкатуру на ворага. Напрыклад, рэдактар асіповіцкай газеты «За Советскую

Родину» (на жаль, нідзе не згадваецца яго імя) Трацэўскі на лінолеуме зрабіў карту, якая наглядна паказвала лінію фронту, што займала наша армія ў момант яе летняга наступлення ў 1943 г. Такія карты не раз змяшчаліся ў розных падпольных газетах.

Адна з самых распаўсюджаных форм падпольнага друку — насенныя газеты і баявыя лісткі, якія выпускаліся ва ўсіх брыгадах, атрадах у вялікіх і малых баявых партызанскіх злучэннях. На жаль, многае з гэтага загінула

Газета-плакат «Раздавім фашысцкую гадзіну».

незваротна. Баявыя лісткі былі меншымі па памеры, але адказвалі на тыя ж пытанні, што і насценгазеты. У іх шмат пісалася пра ўнутраны распарадак партызанскага жыцця, закраналіся праблемы побыту народных мсціўцаў.

Адзін з такіх фаліянтаў — рукапісная газета «За Родину» (№ 12 ад 30 мая 1944 г.) партызанскага атрада «Косто Калинауско» — захоўваецца ў рукапісным фондзе № 23 «Коллекция» аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў.

Падпольныя газеты дастаўляліся рознымі шляхамі. Напрыклад, у Мінску распаўсюджваліся «Звезда», «Минский большевик», «Партизан Белоруссии», «Народный мститель», «Патриот Родины» і інш. Газеты часта праносіліся праз фашысцкія пасты ў малочных бідонах з падвойным дном, хаваліся ў пушчэцкую дугу альбо аглоблю воза. Нават здаралася і так, што фашысцкія і партызанскія газеты пакаваліся разам і нямецкая пошта развозіла іх па адрасах.

Вельмі часта распаўсюджванне падпольнага друку суправаджалася баявымі дзеяннямі партызан. Пра гэта ўспамінае сакратар Мінскага падпольнага абкама КП(б)Б Б. Варшавяна: «... у першых чыслах сакавіка 1942 года мы рашылі пасадзіць на падводы па 2 — 3 чалавекі, паставіць кулямёты на саначкі, да гэтага часу падрыхтавалі многа лістовак, у якіх расказвалі аб становішчы на франтах... Забралі гэтыя лістоўкі з сабой і ўночы у колькасці 300 падвод, чалавек 700, арганізавана рушылі па раёнах. Мы рабілі ачыстку раёнаў ад паліцэйскіх гарнізонаў і праводзілі работу сярод насельніцтва. Уночы робім шпаркі пераход кіламетраў на 40 — 50. Урываемся ў паліцэйскі гарнізон, збіваем яго, частку ў палон бяром і тут жа з насельніцтвам вядзем работу, тут жа і лістоўкі даем, — калі ласка».

Падрабязную інфармацыю пра падпольныя партызанскія газеты, часопісы, плакаты, лістоўкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны 1941 — 1945 гг. можна атрымаць у факсімільным выданні «І паўстаў народ...» выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», якое выйшла ў свет у 2005 г. і было прымеркавана да 60-годдзя Перамогі ў Вялікай Айчыннай. У каталогу прадстаўлены шматлікія падпольныя і партызанскія выданні: ад рэспубліканскіх, абласных, раённых газет да насенных лістоў і маладзёжных антыфашысцкіх бюлетэняў. Амаль усе яны, «байцы друкаванага слова», ацалелі ў тых вогненых і гераічных днях у адзінкавых экзэмплярах і сёння захоўваюцца ў фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа.

Алена ДЗЕНІСЕНКА,
навуковы супрацоўнік
аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў
Цэнтральнай навуковай бібліятэкі
імя Якуба Коласа НАН Беларусі

У падпольнай друкарні.

выданнем. Дарэчы, уласная бібліятэка сакратара ЦК КП(б)Б, начальніка Цэнтральнага штаба партызанскага руху П. Панамарэнкі захоўваецца ў кнігасховішчы аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў. У свой час яе перадалі нашай кніжніцы нашчадкі палітычнага дзеяча.

Пра тое, у якіх цяжкіх умовах выходзіла падпольная партызанская прэса, распавядаюць анкеты рэдактараў газет. Гэтыя каштоўныя дакументальныя матэрыялы з архіўнага фонду І. С. Краўчанкі захоўваюцца